

УДК 343.102

Г.В. МОСКАЛЕНКО, Національний університет «Одеська національна юридична академія»

ПОБУДОВА ТИПОВИХ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: слідча версія, типова слідча версія, початковий етап розслідування, планування розслідування, версійна діяльність слідчого, гіпотеза

Пізнання завжди потрібне там, де є невідомість у доказовій інформації, що обумовлює можливість неоднозначного та різного її пояснення. Не складає виключення й кримінальне переслідування, яке неможливе без висунення відповідних гіпотез (у нашому випадку, слідчих версій).

Завдання розслідування, які пов'язані із встановленням обставин події, що досліджується, та причетних до неї осіб, вирішуються за допомогою розумового процесу. Такий розумовий процес проходить у формі розробки та висунення версій і практичній діяльності з їхньої перевірки.

В літературі даються різні визначення версій. І.М. Лузгін визначає версію як «обґрунтоване припущення відносно події злочину, його окремих елементів або про походження і зв'язок доказових фактів» [1, с.16]. С.Ю. Якушин як «індуктивний висновок слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремих обставин, що підлягає перевірці за логічними правилами дедукції» [2, с.55].

Р.С. Белкін вважає, що «слідчу версію можна визначити як самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в попередньому слідстві. Це засіб, або метод, полягає в побудові і перевірці слідчим всіх вірогідних на зібраних матеріалах припущень про форми зв'язків та причин окре-

мих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів» [3, с.31].

А.М. Ларін називає слідчою версією «не всяке припущення слідчого, що виникає у нього при розслідуванні кримінальної справи, а лише таке припущення відносно ще не існуючої події, що розслідується, або елементів складу злочину та їх ознак, яке засноване на аналізі всієї сукупності фактичних даних, що є у розпорядженні слідчого до моменту висунення цього припущення. Версія є гаданим висновком зі всієї сукупності обставин, що пов'язані з подією злочину» [4, с.15].

Але якщо слідчий слідує цьому визначенню, то виходить, що зі всієї сукупності обставин, пов'язаних з подією злочину можна зробити лише один висновок, тобто висунути лише одну версію, тоді як відомо, що не тільки вся сума фактичних даних, а навіть який-небудь один факт може мати декілька різних пояснень. Більш вбачається влучним наступне визначення версії, відносно якого версія – це «обґрунтоване фактичними даними та таке, що підлягає перевірці одне з припущень слідчого відносно суті події злочину або окремих його сторін і обставин, що розслідуються, правдоподібно пояснює встановлені у кримінальній справі факти» [5, с.19].

Версію в криміналістиці називають й методом пізнання, й тактичним прийомом, й інтегральною ідеєю, й ідеальною інформаційно-логічною моделлю, й різновидом гіпотези. Варто погодитися з останньою позицією, що отримала найбільшу підтримку серед науковців. Слідча версія і гіпотеза мають загальну логічну структуру і є основною логічною формою розумової діяльності при розслідуванні фактів і здобутті нового знання. Проте, слідча версія володіє своїми специфічними рисами, що відрізняють її від гіпотези.

В загальному вигляді ці відмінності полягають в тому, що слідча версія висувається, коли є достатні підстави для припущення про

вчинення злочину, гіпотеза – з приводу будь-яких явищ і подій природи і суспільства. Перша висувається з метою встановлення істини про певні обставини справи, що підлягають доказуванню відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, інша – для встановлення істини відносно закономірностей, що діють в різних галузях знань. Тобто слідчі версії відрізняються від гіпотези тим, що спрямовані на встановлення істини в кримінальному судочинстві та не переслідують завдань відкриття закономірностей, пояснюючи лише одиночні події.

Термін «версія» походить від латинського слова «*versio*». Його буквальний переклад на українську мову означає «видозміна», що тлумачиться як одне з декількох відмінних між собою положень або пояснень якого-небудь факту, явища. Цей термін означає, що для пояснення однієї й тієї ж сукупності фактичних даних завжди повинно бути декілька версій.

Приступаючи до розслідування, слідчий, як правило, не має достатніх даних, що дозволять йому одразу виявити ті обставини, які він мусить встановити. Звичайно, на початку розслідування перед слідчим виникає завдання з багатьма невідомими. Для того, щоб її вирішити й пояснити досліджувану подію та її окремі обставини, слідчий удається до такого прийому, як побудова версій. Версія є не що інше, як одне з можливих пояснень події, що розслідується, в цілому або окремих його обставин. Версія будується на основі тих даних, які має в своєму розпорядженні слідчий, а оскільки їх недостатньо, щоб з вичерпною повнотою і достовірністю встановити обставини, що цікавлять його, і вони допускають декілька ймовірних пояснень, то зазвичай висувається декілька версій. Всі вони представляють думки, які можуть бути або достеменними, або помилковими. Оскільки на самому початку розслідування не відомо, яке з них відповідає дійсності, а яке помилкове, то на цьому ґрунтується правило, згідно з яким необхідно висувати стільки версій, скільки може бути дано пояснень наявним фактам, які задовольняли б завдання розкриття злочину.

Слідча версія – це не просто можливе припущення, а об'єктивне, можливе, реальне в даній слідчій ситуації пояснення обставин, що розслідуються. Тому вона висувається лише за наявності якоїсь сукупності фактів. Це, звичайно, не означає, що існує заздалегідь визначений мінімум даних, за наявності яких і можливе висунення слідчих версій. Все залежить від існуючих обставин злочину, що розслідується, і тієї слідчої ситуації, при якій вирішується питання про висунення версій. В одному випадку, приступаючи до планування і висунення версій, слідчий має в своєму розпорядженні більш, в іншому – менш широке коло даних. Але у всіх випадках необхідно уникати побудови безпідставних версій.

Висування і включення до плану розслідування безпідставних, не обґрунтованих фактичними даними версій представляє серйозну небезпеку для успіху розслідування. Довільні, ні на чому не засновані, надумані припущення слідчого можуть штовхнути його на неправильну дорогу у пошуках неіснуючих доказів.

Розробка версій допомагає слідчому проникнути в сутність досліджуваної події, пізнати її причини, зв'язки, обставини учасників, їхньої поведінки, ролі кожного з них у здійсненні злочину, причинного зв'язку між їхньою дією (бездіяльністю) і наслідками, що наступили. Ці обґрунтовані припущення – версії, у ході своєї перевірки знаходять підтвердження або відхиляються.

Висування версій доцільно й тоді, коли доказова інформація не дозволяє однозначно та обґрунтовано дійти достовірного висновку про подію злочину. В таких випадках версія стає первісним вихідним відображенням досліджуваних фактів [4, с.13] вихідним моментом процесу пізнання, що визначає його напрямок і мету, конкретні засоби й очікувані результати [6, с.493].

На зміст версій впливає низка криміналістично-значущих факторів: характер події злочину, категорія злочинів до якої можна віднести розслідувану подію, їхня криміналістична характеристика, наявність чи відсутність інформації про обставини такої події, що фор-

мують слідчу ситуацію [5, с.17; 7, с.56–59; 8, с.47–56].

Залежно від слідчих версій визначаються конкретні обставини і питання, з'ясування яких дасть можливість твердити про істинність висунутих версій. Під час побудови версій слідчий повинен глибоко вивчити матеріали справи, всі дані, використані для їх уточнення, конкретизації, що покликані для конструювання всіх можливих в конкретних умовах версій. При недотриманні цієї умови злочини іноді залишаються нерозкритими.

Версія повинна формулюватися в категорично однозначній формі, приблизно у такому вигляді: «злочин скоїв Б.», «Б. скоїв злочин з метою заволодіння майном потерпілого», «злочин був скоєний при перевищенні меж необхідної оборони» і тому подібне. Необхідність саме такого формулювання криміналістичних версій витікає з логічних правил побудови будь-яких гіпотез, і лише воно дозволяє отримати в результаті їх перевірки однозначний висновок – «та чи ні».

Очевидно, що якщо отримано позитивне достовірне знання, то версійна діяльність слідчого по факту або обставині, відносно якої вона вироблялася, завершується. Негативна достовірна відповідь на версію означає закінчення її перевірки, але обумовлює необхідність нового витка версійної діяльності: знову осмислення інформації, але інформації знову отриманої або модифікованої в результаті перевірки версії, що не підтвердилася, і в цілому у досліджуваній справі, знову логічне міркування з її приводу, знову формулювання версій (вже інших), виведення з них систем необхідних і можливих висновків, їх практична перевірка тощо.

На початку розслідування в багатьох кримінальних справах слідчий має дані, що свідчать про наявність лише окремих ознак злочину. Наприклад, можуть бути дані про об'єкт і не бути відомостей про суб'єкт злочину тощо.

Під час планування слідчий, перш за все, вирішує, які обставини ще необхідно з'ясувати в справі. Успішне вирішення цього

завдання неможливе без аналізу і пояснень уже наявних даних, але в силу неповноти останніх вони мають ймовірний характер і є версіями.

Отже, визначення обставин, які підлягають з'ясуванню, нерозривно пов'язане з уявленням слідчого про те, що являє собою розслідувана подія, який можливий її характер і обставини. В цьому й полягає, перш за все, тісний зв'язок між плануванням і слідчими версіями.

Для забезпечення ефективності розслідування планування по можливості слід розпочинати відразу після порушення кримінальної справи. Це передбачає необхідність складання загального плану розслідування початкового етапу і окремого плану по кожній слідчій дії. Як справедливо вважає О.М. Селіванов, виділення комплексу первісних слідчих дій «орієнтує слідчого на використання максимуму можливостей для виявлення доказів, що є на виключно важливому початковому етапі розслідування, і на створення належної бази для ретельного, обґрунтованого планування всього слідчого провадження у справі» [9, с.122].

Необхідно висувати всі реально можливі в даній ситуації версії і включати їх в план розслідування. Це і буде умовою його обґрунтованості і правильності. В разі недотримання цієї умови і захоплення однією версією, злочин може залишитися нерозкритим. Ігнорування інших версій і перевірка лише однієї можуть призвести також до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності осіб, не винних в скоєнні злочину. Помилки подібного роду допускаються, коли слідчий не враховує версії, що висуваються іншими учасниками процесу, зокрема обвинуваченим або потерпілим.

Однак, висування всіх можливих версій по кримінальній справі не означає того, що слідчий мусить висунути як можна більшу кількість версій, адже необґрунтовані матеріалами справи версії можуть спрямувати слідчого на невірний шлях. Саме тому в основі версії повинна бути певна частина достовірно встановлених фактів. Якщо, наприклад, слідчий висуває версію про вбивство, то він повинен

виходити з того, що є в наявності труп, або людина раптово зникла, а обставини її зникнення дають підстави вважати її померлою. Навіть у тих випадках, коли слідчий конструє версії на основі анонімних заяв та чуток, інформація, що в них міститься, повинна в певній мірі відповідати реальним обставинам справи.

Безперечно, розробці детального плану по справі в цілому перешкоджає фрагментарний характер вихідної інформації про злочинну подію. Як вже зазначалося, початковий етап виступає в якості дуже важливого інтервалу слідчої діяльності, адже він необхідний для вирішення ключових завдань розслідування: розкриття неочевидних злочинів або зібрання необхідних доказів з очевидних злочинів. Отже, після вирішення завдань даного етапу планування подальшої роботи по кримінальній справі великої складності не представляє. Тим самим зайвий раз підкреслюється важливість грамотного планування розслідування на початковому етапі.

Таким чином, однією з найважливіших умов встановлення істини по кримінальній справі є оптимальне планування розслідування на основі повного відпрацювання слідчих версій. Але часто виникають ситуації, коли молоді слідчі через брак досвіду не завжди можуть скласти розгорнутий план розслідування, особливо коли мова йде про складні багатоепізодні справи. Це робить необхідною розробку алгоритмів і програм такої діяльності. В цьому питанні теорія криміналістики зробила великий крок вперед. Практика ж деколи не повною мірою використовує досягнення теорії.

У методиках розслідування окремих категорій злочинів, особливо на початковому етапі розслідування, доцільно виділити типові версії, характерні для тих чи інших слідчих ситуацій.

Під типовими версіями розуміються найбільш характерні для розглянутої ситуації обґрунтовані припущення про характер, вид, сутність розслідуваної події і її окремих обставин а також винних осіб [6; 10, с.67, 430;

11, с.75; 12, с.25–34] та засновані на даних узагальненого досвіду слідчої, судової, експертної і оперативно-розшукової практики за аналогічними справами.

Необхідність розробки в методиках розслідування окремих категорій злочинів систем типових версій та їхнє впровадження в практику зараз не викликає сумнівів. На неї ще у 1970 р. звернули увагу О.Н. Колесніченко і Г.А. Матусовський, відзначивши, що «значення систем типових версій особливо важливо у випадку обмежених вихідних даних, що часто буває на початку розслідування. Але і на наступних етапах вони допомагають визначити напрямок подальшого розслідування, сприяють кращій його організації» [13, с.11].

Процес формування версій по кримінальній справі, як правило, розпочинається на початковому етапі розслідування. В більшості випадків розслідування злочинів на цьому етапі проходить за умови наявності дефіциту інформації, браку часу, складності розумових завдань тощо. В таких складних, децю екстремальних умовах з психологічної точки зору процес прийняття рішення можна умовно розподілити на дві частини: виявлення гіпотез, що можуть стати потенціальним варіантом рішення та вибір з цих гіпотез тієї, яка буде покладена за основу рішення [14, с.183–184].

Саме для початкового етапу розслідування характерне звернення або до аналогічних випадків розкриття злочинів, або до типових версій, що були розроблені наукою та практикою теоретичних узагальнень.

Головне для побудови слідчої версії не кількість фактів, а їх специфічність, незвичність або ж своєрідність в поєднанні. Тому вже в ході огляду місця події і при вивченні різного роду матеріалів відомчих перевірок, що послужили підставою для порушення кримінальної справи, слідчий, як правило, може висунути версії, відповідні специфічним ознакам події, що розслідується. За наявності слідчої ситуації, що характеризується обмеженістю доказового матеріалу, в першу чергу необхідно висунути типові для певного злочину слідчі версії. Типові версії відобра-

жають юридичний склад злочину, його видові ознаки і найбільш типовий механізм події злочину, що найчастіше зустрічається в практиці, тобто обставини його можливого здійснення. Так, наприклад, за наявності ознак крадіжки типовими версіями будуть: «крадіжка» «інсценування крадіжки», за наявності ознак пожежі – «підпал» «самозаймання» «необережне поводження з вогнем», при виявленні трупа – «вбивство» «самогубство» «нешасний випадок».

«Існуючи як приблизне узагальнення, вони не враховують конкретних, специфічних особливостей даного випадку, а вказують лише на типові причини їх виникнення» [1, с.74].

Крайня обмеженість вихідної інформації, при якій відомий лише у загальних рисах результат (смерть людини, недостача матеріальних цінностей) дії якоїсь невідомої причини, приводить на даному етапі до використання всіх варіантів ймовірних причин, що унеможливають пояснення результату, що настав, якою-небудь іншою причиною.

Вичерпне коло типових версій, звичайно, звучується, коли слідчий має в своєму розпорядженні великий об'єм інформації. Так, якщо виявлений труп з декількома вогнепальними пораненнями, то версії про природну смерть, також як про самогубство або нещасний випадок, звісно, не виникають.

Сформовані і закріплені в пам'яті слідчого у вигляді певних стереотипів типові версії значною мірою полегшують його роботу з висування версій і планування розслідування.

Якщо два окремих явища є східними за декількома ознаками, то згідно з висновком за аналогією, можна говорити про їх схожість і за іншими ознаками. Наприклад, якщо два окремих злочини, були здійснені одним й тим же способом, то можна передбачити те, що вони були здійснені однією й тією ж особою.

Особистий опит слідчого або оперативно працівника має велике значення під час побудови версій із застосуванням знань, що були отримані раніше під час розслідування аналогічних злочинів. Однак відома відносність знань кожної людини, різноманітність зло-

чинних проявів навіть одного виду злочину не завжди дозволяють досягнути бажаного результату. За наявністю таких обставин, як вказує В.А. Образцов, велике значення для побудови версій набувають положення, що були розроблені на базі узагальнення версій, узагальнення й теоретичного обміркування слідчої практики [12, с.26].

В умовах браку інформації про злочин пошук доказів ведеться або шляхом перебору всіх можливих варіантів (випадковий пошук), або методом, що ґрунтується на «внутрішній» програмі, яка витікає із сутності розслідуваної справи. «Внутрішня» програма збору та дослідження доказів може бути застосована тільки в тих випадках, коли по справі вже зібраний мінімум вихідних доказів та дано ймовірне пояснення сутності справи, тобто побудована версія [15, с.97]. Як показує слідча практика, випадковий пошук доказів є вкрай неефективним. Значно більш ефективним є метод пошуку за програмами, роль яких відіграють типові версії. Останні виступають в якості «зіставлених» за результатами узагальнення слідчої практики умовні вірогідні судження типа: «Якщо під час розслідування виявляються які-небудь ознаки злочину певного виду, то, вірогідно, злочин був вчинений особою з такими то даними, за таким-то мотивом» [16, с.52].

Призначенням типової версії виступає визначення основного напрямку розслідування. При цьому не виключається можливість трансформації типової версії в загальну, а потім й в окрему версію.

В побудові версійної системи (сукупності всіх версій по справі) типові версії виступають в якості першої ступені. Далі йде висування загальних версій, тобто таких версій, що відносяться до всієї події злочину, та окремі, що відносяться до якого-небудь елемента складу злочину або окремого факту.

Версійна система будується за загальними принципами. Один з них стосується висування максимального числа ймовірних версій. Всі висунуті версії підлягають паралельній перевірці, але, зрозуміло, що з різною мірою

інтенсивності: в першу чергу найінтенсивніше перевіряються вірогідніші припущення, що пояснюють досліджуваний факт або обставину, потім інші. Але варто пам'ятати про те, що навіть найбільш вірогідна версія може виявитися помилковою, а що стосується самої маловірогідної – підтвердитися.

Отже, можна зробити ряд висновків.

Типові версії – це версії найвищої міри наукового узагальнення, що будуються на основі і з врахуванням типових слідчих ситуацій та мають обмежене пізнавальне значення, даючи загальне пояснення досліджуваній події. Типові версії зазвичай мають орієнтуюче значення і базуються на незначному об'ємі інформації. Найчастіше вони висувуються на початку розслідування, коли мало інформації про подію злочину. При перевірці типових версій помилкові варіанти відкидаються, а версії, що знаходять підтвердження, уточнюються, деталізують і служать основою для конкретних версій. В результаті в процесі подальшого розслідування типові версії або конкретизуються, або відкидаються, якщо не підтвердилися. Наявність типової версії у жодному випадку не виключає висунення інших можливих версій, заснованих на особливостях, властивих досліджуваній події.

Особливості типових версій полягають в тому, що припущення про подію злочину, його об'єкти, предмет злочинного посягання, обстановку і інші обставини злочинної діяльності базуються на даних, отриманих в результаті узагальнення слідчої практики, тобто інформаційних даних криміналістичної характеристики, і відображають характерні риси даного виду злочину.

Безпосередня мета типових версій на початковому етапі розслідування й взагалі – допомогти слідчому обрати напрямок розслідування конкретного злочину, враховуючи недолік наявних відомостей.

Сенс використання цих версій полягає в поясненні події при мінімальних вихідних даних, що необхідне для вибору напрямку розслідування на самому його початку. Так, одного факту виявлення трупа вистачає для

висунення таких типових версій, як версії про вбивство, самогубство, нещасний випадок і ненасильницьку смерть. Проте типові версії мають лише обмежене пізнавальне значення. Грунтуючись на мінімальних фактичних даних, вони можуть дати лише найзагальніше пояснення події, що використовується при плануванні первинних слідчих дій, але недостатнє для успішного завершення розслідування. Типові версії зовсім не повинні розглядатися як кращі або гірші в порівнянні з версіями, заснованими на конкретних особливостях досліджуваної події. Вони грають корисну роль на початку розслідування, а потім по мірі розвитку процесу доказування вони конкретизуються, уточнюються, у разі потреби відкидаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений / И. М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1983.
2. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений / С. Ю. Якушин. – Казань : Казан. гос. ун-т, 1982.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988.
4. Ларин А. М. От следственной версии к истине / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1976. – 199 с.
5. Сергеев Л. А. Планирование расследования / Л. А. Сергеев, Л. А. Соя-Серко, Н. А. Якубович. – М., 1975. – 116 с.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие [для вузов] / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
7. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений / А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. – 200 с.
8. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 2000. – 176 с.

9. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М., 1982.
10. Криминалистика / под ред. Г. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с.
11. Антипов В. П. Планирование расследования в проблемных ситуациях / В. П. Антипов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1981. – Вып. 34. – С. 72–82
12. Образцов В. А. О типичных версиях и принципах их разработки / В. А. Образцов // Проблемы эффективности раскрытия и расследования преступлений. – Свердловск : УРГУ, 1978. – С. 25–34.
13. Колесниченко А. Н. О системе версий и методике их построения / А. Н. Колесниченко, Г. А. Матусовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1970. – Вып. 7. – С. 7–13.
14. Котик М. А. Ошибки управления. Психологические причины. Метод автоматизированного анализа / М. А. Котик, А. М. Емельянов. – Таллинн, 1985.
15. Эйсман А. А. Логика доказывания / А. А. Эйсман. – М., 1971.
16. Селиванов Н. А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1985. – № 7.

Москаленко Г. В. Побудова типових слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів / Г. В. Москаленко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 493–499 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11mgverz.pdf>

Розглянуто типові слідчі версії на початковому етапі розслідування злочинів. Особлива увага звернута на значення слідчих версій під час розслідування злочинів. Висвітлено та науково обґрунтовано необхідність розробки в методиках розслідування окремих злочинів системи типових версій та їхнє впровадження в практику.

***

Москаленко А.В. Построение типовых следственных версий на начальном этапе расследования преступлений

Рассмотрены типовые следственные версии на начальном этапе расследования преступлений. Особое внимание обращено на значение следственных версий во время расследования преступлений. Освещена и научно обоснована необходимость разработки в методиках расследования отдельных преступлений системы типовых версий и их внедрения в практику.

***

Moskalenko G.V. The Construction of Typical Consequence Versions on the Initial Stage of Investigation of Crimes

The article is devoted to typical consequence versions on the initial stage of investigation of crimes. The special attention applies on the value of consequence versions during investigation of crimes. The necessity of development in the methodic of investigation of separate types of crimes the system of model versions and its introduction in practice is lighted up grounded scientifically.